

Henryk Witczak

Z dziejów parafii i sanktuarium Pani Kujaw w Ostrowąsie

Studia Włocławskie 12, 197-209

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. HENRYK WITCZAK

Z DZIEJÓW PARAFII I SANKTUARIUM PANI KUJAW W OSTROWĄSIE

Parafia i sanktuarium w Ostrowąsie w roku 2010 będzie świętować dwa jubileusze, a mianowicie 380. rocznicę pojawienia się obrazu Matki Bożej i 85. rocznicę konsekracji obecnej świątyni. O ile jubileusz dotyczący pojawienia się obrazu przyjmujemy hipotetycznie, na podstawie legendy i w związku z powstaniem tu świątyni w roku 1631, to jubileusz dotyczący konsekracji jest w pełni udokumentowany.

W niniejszym opracowaniu przedstawiono najpierw wieś, która stała się ośrodkiem parafii, jej uposażenie, świątynię i duszpasterstwo. W kolejnym etapie przedstawiono cudowny obraz, sanktuarium i uroczystości koronacyjne.

Ostrowąs – wieś

Na południowym, wyższym brzegu Jeziora Plebanka rozciąga się wieś Ostrowąs¹, odległa od Aleksandrowa Kujawskiego o 5 km. Najstarsza informacja o niej pochodzi z roku 1185²; wspomina się w niej o wsi wraz z kościołem³. Już wtedy była ona własnością norbertanek z Płocka⁴. W 1353 r.⁵ Władysław, książę kujawski i gniewkowski⁶, na prośbę Jakuba (prepozyta klasztoru płockiego) i Grimildy (przełożonej), pozwolił przenieść wieś Ostrowąs na prawo magdeburskie. W zamian za zniesione daniny dla księcia mieszkający tam kmiecie⁷ płacili podatek pieniężny w wysokości 3 grzywien rocznie, a ponadto podatek zwany poradlnie⁸. Jako wieś zakonu premonstratensów (norbertanów) została uwolniona w 1361 r., wraz z innymi wsiami, od wszelkich podatków przez króla Kazimierza Wielkiego. Według rejestru poborowego województwa inowrocławskiego z roku 1583, wieś ciągle należała do zakonnic z Płocka i miała: 20 łanów⁹ kmiecych, 3 łany sołeckie, trzech ogrodników i czterech komorników¹⁰.

Na skutek zaborów ziemie te zostały zagarnięte przez Prusy, a wieś, jako majątek zakonny, przeszła na skarb rządu pruskiego¹¹. Ostatecznie

kasata klasztorów doprowadziła do tego, że na początku XIX wieku wieś stała się własnością rządową¹².

Wieś Ostrowąs w 1827 roku obejmowała 21 domów z 208 mieszkańcami, natomiast pod koniec XIX wieku liczyła 284 mieszkańców. Areał uprawny składał się z 777 mórg¹³ ziemi chłopskiej i 517 mórg ziemi folwarcznej¹⁴.

W czasach Rzeczypospolitej Ostrowąs znajdował się w województwie inowrocławskim¹⁵. W granicach Królestwa Polskiego należał do województwa mazowieckiego, a w jego ramach do ekonomii rządowej w Raciążku¹⁶. W drugiej połowie XIX w. wieś należała do gminy Straszewo w powiecie nieszawskim¹⁷, a obecnie znajduje się w gminie i powiecie, które swoją siedzibę mają w Aleksandrowie Kujawskim, a przynależą do województwa kujawsko-pomorskiego¹⁸.

Parafia

Jak wyżej wspomniano, prawdopodobnie pierwotny kościół w Ostrowąsie istniał już w 1185 roku. I choć nie było tu parafii w dzisiejszym rozumieniu, to jednak mieszkający tu kapłan pełnił posługę duszpasterską. Zapewne był to zakonnik, norbertanin, który na miejscu zarządzał majątkiem, a jednocześnie posługiwał wiernym jako kapłan. Pierwszą informacją o istnieniu parafii było umieszczenie jej w spisie dziesięciny vieneńskiej, którą pobierano w latach 1325–1327¹⁹.

W związku z tym, że wieś należała do klasztoru norbertanek, kolatorzem²⁰ tego kościoła był klasztor z Płocka²¹, a konkretnie osoba działająca w jego imieniu. Zapewne władzy diecezjalnej prezentowano na proboszcza w Ostrowąsie jakiegoś zakonnika z tego zakonu, który był równocześnie zarządcą miejscowego majątku. Sytuacja zmieniła się, gdy po roku 1812²² wieś przestała być własnością norbertanek, a stała się rządową. Wówczas najprawdopodobniej w parafii zaczęli pracować księża diecezji kujawsko-kaliskiej.

Granice parafii można określić na podstawie pochodzącego z 1527 r. spisu dochodów parafii ostrowąskiej. Wymienia się tam: Ostrowąs, Seroczki²³, Brudnowo, Kruszyño²⁴. Natomiast wizytacja z roku 1779 do parafii zalicza następujące wioski: Ostrowąs, Słomkowo, Brzeźno, Brudnowo, Ossówka, Zamyślin, Kruszynek Większy, Kruszynek Mniejszy²⁵. W kilka lat później, bo w 1788 roku, wizytacja wymienia następujące wsie: Ostrowąs, Słomkowo, Brzeźno, Krasinków (dwie wsie), Brudnowo, Zamyślin i jego Rumunki²⁶. Obecnie do parafii należą mieszkańcy wsi: Ostrowąs, Plebanka²⁷, Słomkowo, Brzeźno²⁸. Parafia w 1875 roku liczyła 1176 wiernych²⁹, a obecnie, choć jej terytorium znacznie się zmniejszyło, liczy 1100 osób³⁰.

Na terenie parafii we wsi Brudnowo osiedlili się protestanci, a od 1907 r. posiadali tam już swój zbor. Po II wojnie światowej budynek ten służył jako kaplica filialna parafii ostrowąskiej, a od 1957 r. rezydował przy niej wikariusz. W 1976 r. w Brudnowie erygowano parafię. Obecnie należą do niej wioski wcześniej wymieniane jako przynależące do Ostrowąsa: Brudnowo, Kruszynek, Kolonia Kruszynek, Ossówka³¹.

Od roku 1950 parafia w Ostrowąsie była pod opieką księży ze Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła (michaelici), a od 1978 r. wróciła pod opiekę księży diecezjalnych. Proboszczem, który objął wtedy parafię, był ks. Jan Matusiak. On też zorganizował sanktuarium i przygotował je do koronacji obrazu Matki Bożej w 1986 r.

Parafia przez cały czas swego istnienia należała do diecezji ze stolicą we Włocławku, a w jej ramach do oficjatu i archidiaconatu kujawskiego³². Natomiast jej przynależność dekanalna zmieniała się w ciągu wieków. Pierwotnie należała do dekanatu służewskiego³³, później nieszawskiego³⁴, a obecnie do aleksandrowskiego³⁵.

Uposażenie parafii

Ponieważ celem niniejszej pracy nie jest prześledzenie całości dziejów parafii, tylko ukazanie istotnych elementów jej funkcjonowania, poniżej zostanie przedstawiona jej sytuacja materialna na podstawie jednej tylko wizytacji, z roku 1788³⁶, a inne tylko dla uzupełnienia.

Podstawą utrzymania proboszcza były w tym czasie grunty rolne, położone przede wszystkim na terenie dzisiejszej wioski Plebanka, znajdującej się wtedy w granicach Ostrowąsa. Rozciągały się od jeziora po granice z Ośnem i Słomkowem. Ponadto przy kościele i plebanii znajdowały się budynki gospodarcze³⁷, a przy nich ogrody warzywne³⁸. Główne gospodarstwo – folwark mieścił się w Plebance, a w pobliżu kościoła znajdowało się drugie gospodarstwo proboszcza. Ziemia parafialna była w dzierżawie, za którą proboszcz otrzymywał 30 złp³⁹.

Z zapisów czynszowych⁴⁰ nie stwierdzono żadnych dochodów, choć mówiło się o zapisie 500 złp na dobrach Gosławice⁴¹. Podobno istniał jeszcze jeden zapis, ale nie potrafiono go określić i stąd nie przynosił dochodów⁴². Wspomina się również o zapisie 1000 tyńfów dokonany przez nieżyjącego wtedy ks. Draimskiego⁴³, który sumę tę ofiarował na poratowanie wyposażenia kościelnego.

Najwięcej dochodu przynosiły parafii dziesięciny. I tak z folwarku w Ostrowąsie⁴⁴ otrzymywała dziesięcinę tzw. wytyczną, z wiosek: Słomkowa – 60 złp, Krasinka Kapitulna i Szlachecka po 10 złp, z Osieka⁴⁵ – 3 złp,

z Seroczek⁴⁶ – 60 złp. Proboszcz posiadał też prawo propinacji⁴⁷ na swoim terenie, ale z niego nie korzystał. Z dokumentu o sto lat późniejszego wiemy, że parafia miała ziemię w trzech częściach, posiadała też prawo wolnego połowu ryb w jeziorze⁴⁸. Proboszcz w 1786 roku mieszkał w swoim folwarku⁴⁹. W majątku norbertanek rezydował zarządzający ich mieniem ks. Wolicki⁵⁰, natomiast przy kościele mieszkał zakonnik⁵¹ zastępujący proboszcza w posłudze duszpasterskiej⁵².

Władze państwowe w 1819 r. dokonały podliczenia dochodów proboszcza w Ostrowąsie. Przedstawiają się one następująco: z dziesięciny wytycznej – 900 zł, dziesięciny pieniężnej – 158, z krescencji – 797⁵³, z ogrodów – 9 zł 11 gr, z rybołówstwa – 10, co razem dawało 1876 zł 11 gr. Jego wydatki były następujące: na sprawy liturgiczne – 100 zł, na organistę – 120 zł, podatek 16% wynosił 3 zł 11gr, subsydium charitativum – 33 zł 24 gr, podymne – 21 zł, szarwarkowe – 13 zł 13 gr, co razem daje 291 zł 5 gr. Czysty dochód proboszcza wynosił zatem 1584 zł 29 gr⁵⁴.

Obecna plebania, organistówka i budynek gospodarczy zostały wybudowane przez ks. Stanisława Pruskiego⁵⁵ prawdopodobnie na początku wieku XX.

Kościół

Trudno powiedzieć, z jakiego materiału był zbudowany kościół w Ostrowąsie, prawdopodobnie pod wezwaniem św. Józefa⁵⁶, istniejący już w 1185 r.⁵⁷

Kolejna świątynia, powstała w roku 1527, była drewniana, pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Po stu latach chyliła się już ku upadkowi⁵⁸.

Wtedy to Albert⁵⁹ Słupski, przełożony klasztoru norbertanów z Płocka, w 1631 r. wystawił nowy kościół⁶⁰. Był on zbudowany z drewna modrzewiowego i pokryty dachówką⁶¹. Konsekracji świątyni dokonał biskup włocławski, Mikołaj Gniewosz w 1672 r.⁶² Główny jej ołtarz cieszył się przywilejami nadanymi przez Stolicę Apostolską w latach 1772 i 1778⁶³; znajdował się w nim cudowny obraz Najświętszej Maryi Panny⁶⁴.

Z końcowej fazy istnienia tej świątyni zachował się opis jej wnętrza. Znajdowały się w nim trzy ołtarze: główny, z obrazem Najświętszej Maryi Panny, zasłaniany obrazem św. Marii Magdaleny, który był jednak stary i brzydki, mensa ołtarza i cyborium⁶⁵ drewniane, posiadał portatyl. Drewniany ołtarz boczny miał portatyl, znajdował się tam obraz⁶⁶ przedstawiający Ukrzyżowanie Pana Jezusa, a trzeci, również z wyposażeniem, posiadał obraz św. Anny⁶⁷. W świątyni były jeszcze trzy obrazy Matki Bożej. Dach

na kościele był popsuty, częściowo pokryty słomą. Posadzka z cegły była tylko w mniejszym chórze (przezbiterium), w pozostałej części ubita ziemia. Na drewniany chór muzyczny wchodziło się po stopniach, na nim był zniszczony pozytyw. Wystrój kościoła dopełniały: chrzcielnica pomalowana na zielono, trzy konfesjonały, stara ambona⁶⁸.

Po niecałych dwustu latach od pobudowania stan świątyni był coraz gorszy⁶⁹. Ostatecznie, gdy norbertanki utraciły wieś i nie miał kto troszczyć się o dom Boży, został on rozebrany w 1816 r., a z materiałów po nim pozostałych została wybudowana drewniana kapliczka⁷⁰ pokryta słomą, która odtąd służyła jako miejsce modlitwy dla miejscowych parafian⁷¹. Ta tymczasowa kaplica mogła pomieścić około 30 osób⁷².

Taki stan utrzymywał się do roku 1864, w którym to – staraniem proboszcza ks. Józefa Gajewskiego – rozpoczęto budowę nowego, murowanego kościoła. Trwała ona niecałe trzy lata i w 1866 r. został on ukończony⁷³. Jednak to wielkie zaangażowanie budowlane proboszcza i parafian (jednym z nich był dziedzic Słomkowa – Zieliński, który wydał na budowę kościoła wiele pieniędzy i poświęcił wiele trudu⁷⁴) nie przyniosło pełnego sukcesu, ponieważ zabrakło człowieka, który znalazłby się na budownictwie. Szybko okazało się, że fundament był za słaby, mury rysowały się i obawiano się, że budynek może się zawalić; mimo iż wcześniej arkady nad prezbiterium ściągnięto żelaznymi sztabami, ściany wciąż się rozchodziły.

W roku 1909 proboszcz witając w parafii biskupa, mówił, że „parafianie modlą się, aby kościół nie zawalił się wtedy, gdy odbywa się nabożeństwo”. Dlatego biskup wizytator wezwał wiernych, aby przy współudziale nowego, jeszcze młodego, proboszcza wzięli się jak najrychlej do przebudowy świątyni. Tym nowym gorliwym proboszczem był ks. Wacław Gajzler⁷⁵. Rozebrano więc zniszczony budynek, a w szczycie plebanii postawiono tymczasową drewnianą kapliczkę⁷⁶.

Obecny jednonawowy kościół wybudowano w latach 1914–1921. Budowę prowadził proboszcz ks. Szymon Wołosiewicz⁷⁷, który przez 17 lat pracował w Ostrowąsie⁷⁸. W budowlu trudno odkryć konkretny styl⁷⁹. Choć niektórzy dopatrują się w wieży podobieństwa do kujawskich wiatraków, to wydaje się, że można by w niej zauważyć wzorce gotyku pomorskiego. Po przysposobieniu budynku do sprawowania liturgii, jego poświęcenia w dniu 8 września 1921 r. dokonał ks. kan. Stanisław Pruski, dawny proboszcz ostrowąski, który sprawował uroczystą sumę, a kazanie wygłosił ks. Franciszek Buchalski, proboszcz z Bądkowa⁸⁰. W roku 1921 został zatwierdzony projekt budowy wielkiego ołtarza, autorstwa Stanisława Pawlaka⁸¹, a prace zapewne skończono przed konsekracją kościoła.

Konsekratorem świątyni był bp Wojciech Owczarek, który dopełnił tego obrzędu w dniu 8 września 1925 r.⁸² Dalsze prace wewnątrz odbywały się w latach trzydziestych. Ks. Henryk Mańkiewicz otrzymał pozwolenie na budowę dębowej ambony, bocznego ołtarza i poprawienie ołtarza głównego na tyle, aby tabernakulum nie zasłaniało cudownego obrazu⁸³. Ponadto wykonano figury Serca Pana Jezusa, Serca Najświętszej Maryi Panny, czterech Ewangelistów i Ducha Świętego w postaci gołębic pod daszkiem na ambonie⁸⁴.

W czasie II wojny światowej Niemcy przeznaczyli kościół na magazyn meblowy. Po zakończeniu okupacji usunięto zniszczenia i oddano świątynię do użytku liturgicznego.

Duszpasterstwo

Posługa duszpasterska w parafii ostrowskiej oparta była przede wszystkim na podstawowych formach związanych z głoszeniem słowa Bożego i sprawowaniu sakramentów. W okresach, gdy ożywał kult Najświętszej Maryi Panny związany z obrazem Matki Bożej, rozwijał się ruch pielgrzymkowy i związana z nim posługa sakramentalno-liturgiczna.

W aktach wizytacyjnych⁸⁵ zachował się opis służby Bożej w niedzielę. Około godziny 8 rozpoczynał się śpiew godzinek, a po nich śpiewano różne pieśni uwielbiające Boga, wyznając w nich wiarę, nadzieję i miłość do Stworzyciela nieba i ziemi. Następnie około godziny 10 rozpoczynały się modlitwy poranne, pacierz, akty przedmszalne, po czym wykładano katechizm. Dalej głoszono naukę lub kazanie, potem następowało poświęcenie wiernych wodą święconą i rozpoczynała się msza. Była ona śpiewana w intencji parafian i dobrodziejów. Po zakończeniu celebracji liturgicznej śpiewano *Anioł Pański*.

Uzupełnieniem do tej wiadomości niech będzie inna, zaczerpnięta z roku 1766, w której wizytator opisuje pobożne praktyki związane z obrazem Matki Bożej. „Przed ołtarzem głównym są ustawione klęczniki w formie półkola, wierni tu często się modlą. W każdą niedzielę organista wraz z ludem śpiewa godzinki”⁸⁶. Wizytator podsumował pracę duszpasterską stwierdzeniem: „sakramenty sprawowane [są] pilnie”⁸⁷.

Do duszpasterstwa nadzwyczajnego funkcjonującego w parafii zaliczyć należy prowadzenie: szpitala, szkoły, bractw. Co prawda wiadomości o tych formach pracy pochodzą dopiero z XIX w., jednak należy o nich wspomnieć, gdyż były przejawem żywotności parafii. Szpital został wspomniany w aktach w latach dwudziestych XIX wieku⁸⁸. Nie był instytucją w dzisiejszym tego słowa znaczeniu, tylko miejscem, które dziś nazwa-

libyśmy domem opieki dla starych i bezdomnych. W tym samym czasie funkcjonowała szkoła, w której uczył Onufry Marzęcki, a uczęszczało do niej 30 dzieci⁸⁹. Posiadamy też informacje o istnieniu Bractwa Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, ale jego powstanie należy łączyć zapewne z ogłoszeniem dogmatu o Niepokalanym Poczęciu, gdyż w 1788 r. nie było tej wspólnoty⁹⁰. Niewątpliwie bractwo to współfinansowało prace wykończeniowe wewnątrz świątyni⁹¹.

Obraz

Według miejscowej legendy, na wzgórzu, nad brzegiem jeziora Pleban-ka, od południowej strony, rósł cis z bujną koroną. Pewnego dnia pasterka pilnująca bydła nad jeziorem zobaczyła na drzewie obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem na ręce w otoczeniu aniołów. To wydarzenie mieszkańcy Ostrowaśa odczytali jako znak, że Maryja upodobała sobie to miejsce. Po jakimś czasie obraz przeniesiono do Brzeźna, wioski znajdującej się w centrum parafii, gdzie planowano budowę kościoła. Umieszczono go u rodziny Broszków. Stąd jednak „uszedł przez jezioro” na pierwotne miejsce, zostawiając do dziś na tafli wody „drogę Matki Bożej”. Wówczas domyślono się, że to Ostrowaś ma być miejscem, gdzie wierni będą czcili Matkę Bożą. Wdzięczni za objawienia, za to, że nawiedziła kujawski lud jako Rozdawczyni łask, nazwali ją Panią Kujaw, usypali wzgórze nad brzegiem jeziora i tu wybudowali Jej świątynię⁹².

Tyle legenda leżąca u podstaw czci obrazu Najświętszej Maryi Panny. Domyślamy się, że ktoś, dziś nieznany, umieścił obraz Matki Bożej na nadbrzeżnym drzewie. Możliwe, że był to człowiek, któremu na sercu leżała potrzeba budowy nowej świątyni. Nie można też odrzucić hipotezy, że przed budową świątyni w 1631 r. takowa legenda powstała jako element mobilizujący do jej wzniesienia.

Obraz został namalowany farbą olejną na płótnie, które przytwierdzone zostało do modrzewiowej deski o wymiarach 99x135,5 cm. Malowany był według kanonu ikonograficznego Hodegetrii. Przedstawia więc Matkę Bożą z Dzieciątkiem siedzącą na tronie i odbierającą hołd od Trzech Mędrców⁹³. Madonna ubrana jest w czerwoną suknię i granatowy płaszcz, Dzieciątko w suknię zieloną. Dwa anioły, w luźnych szatach, podejmują nimb, a także koronę Matki Bożej i Dzieciątka tłoczoną w tle⁹⁴. Twarz Maryi to twarz młodej kobiety, o rysach regularnych, oczach ciemnych, z wyraźnie zarysowanymi łukami brwi, wąskim, prostym nosem i małymi ustami⁹⁵. Oczy Matki Bożej patrzą z wielkim spokojem, a usta zdają się lekko uśmiechać. Jej postać pełna jest spokoju i dostojności. Dynamiczny akcent w obrazie stanowi Dzieciąt-

ko siedzące na lewym ręku Maryi. Koronę Matki Bożej trzymają aniołowie odziani w luźne długie szaty. Niżej, z każdego boku dwa putta (uskrzydłone postacie dziecięce). Obraz posiadał srebrne sukienki, a do czasu koronacji koronami papieskimi posiadał srebrne, połączone korony⁹⁶.

Autor obrazu nie jest znany, ale ze sposobu przedstawienia widać, że był on wzorowany na wizerunku *Salus Populi Romani* z rzymskiej bazyliki Santa Maria Maggiore. Pierwsze tego typu obrazy pojawiły się w Polsce pod koniec XVI w. i cieszyły się dużą popularnością w całym kraju. Współcześni badacze stwierdzają, że obraz ten został wzbogaconym schematem ikonograficznym typu Matki Bożej Częstochowskiej i pochodzi z 2. połowy XVI wieku. W Ostrowąsie umieszczono go na przełomie XVI i XVII stulecia. Wizytator odwiedzający parafię w 1779 r. stwierdził, że był to obraz cudowny⁹⁷, a przekonanie to utrzymuje się po dzień dzisiejszy. Uznawany jest za słynący łaskami i cudami⁹⁸.

Obraz został poddany konserwacji w latach trzydziestych XX wieku przez firmę, która wtedy wykonywała prace remontowe w parafii⁹⁹. Gruntownej renowacji dokonał w 1960 r. Mieczysław Lewandowski z Torunia¹⁰⁰. Po raz ostatni obraz odnawiany był bezpośrednio przed uroczystościami koronacyjnymi, w roku 1986.

Sanktuarium maryjne

Trudno powiedzieć, od kiedy zaczęła się wędrówka ludu kujawskiego do Matki w Ostrowąsie, gdyż początki nie są udokumentowane, a kryją się tylko w pobożnej, przytoczonej powyżej legendzie. Również późniejsze czasy nie pozostawiły nazbyt wielu świadectw dotyczących historii tego sanktuarium¹⁰¹. Wiemy jednak, że już w 1766 r. cieszył się popularnością, czytamy bowiem: „Cudowny obraz Najświętszej Maryi Panny umieszczony w głównym ołtarzu cieszył się taką [dobrą] opinią u wszystkich ludzi, [...] przez bardzo skuteczne wstawiennictwo Tej Matki [twierdzili oni], że tutaj właśnie doświadczyli wielu łask, przynieśli i ofiarowali wota i tabliczki”¹⁰².

Należy się domyślać, że rozwój kultu związanego z wizerunkiem Matki Bożej nastąpił po wybudowaniu kościoła w 1631 r., czyli sięga połowy XVII w., a jego skutkiem były przywileje otrzymane od Stolicy Apostolskiej na odpusty z lat 1772 i 1778, odprawiane przy głównym ołtarzu, w nim bowiem był umieszczony cudowny obraz Najświętszej Maryi Panny. Odnosiły się one do świąt maryjnych Nawiedzenia i Narodzenia Najświętszej Maryi Panny¹⁰³.

Do naszych czasów, niestety, zachowały się już tylko dane o otrzymanych łaskach z czasów XIX i XX wieku. Najstarsze zachowane informacje pochodzą więc z roku 1881.

Ci, którzy doświadczyli łaskowości Matki Bożej, dziękując Jej, zostawiali tu swoje dary. Już z roku 1724 posiadamy wiadomości, że wota znajdowały się tam od dawna. Kolejna wiadomość pochodzi z 1766. Stwierdza się w niej, że wśród wot znajduje się 15 srebrnych ryngrafów, a w XIX wieku było 27 sztuk wotywnych tabliczek, 53 sznury koralu, 12 sznurów pereł, 1 duży krzyż srebrny, 1 ryngraf, medal srebrny i krzyżyk z pereł. W 1819 roku wota znajdujące się w Ostrowąsie zostały zdeponowane w Kapitularku Włocławskim. Natomiast te, które pozostały w kościele w czasie II wojny światowej, zostały skradzione¹⁰⁴.

Szczególnym przejawem życia religijnego są pielgrzymki, które do sanktuarium przybywają. Na podstawie wyżej wspomnianych przywilejów odpustowych i najstarszych wotów (z XVIII w.) pozostawionych przy obrazie, należy stwierdzić, iż ruch pielgrzymkowy istniał już w XVIII wieku, a możliwe, że i wcześniej, a zapewne był związany szczególnie z uroczystościami odpustowymi¹⁰⁵. Z roku 1784 posiadamy informacje o tłumnym zgromadzeniu wiernych w czasie odpustu na święto Narodzenia NMP. W końcu XIX wieku na uroczystości maryjne przybywało około 6 tys. ludzi. Pątnicy już w przeddzień przychodzili do sanktuarium, aby czuć przy obrazie Matki Bożej.

Po drugiej wojnie światowej przybywało na uroczystości po kilkanaście tysięcy wiernych, najczęściej w luźnych grupach z chorągwiami i feretronami. Najwięcej gromadzą te odpusty, których celebrowanie przypada w niedzielę. Mówi się wtedy, nawet o 20 tys. wiernych. Kult swoim zasięgiem obejmuje przede wszystkim tereny powiatów: aleksandrowskiego, radziejowskiego, częściowo inowrocławskiego i toruńskiego¹⁰⁶. W ostatnim czasie największą grupą pielgrzymkową przybywającą do Ostrowąsia była Piesza Pomorska Pielgrzymka na Jasną Górę, która tutaj zatrzymała się na swój pierwszy nocleg¹⁰⁷.

Pielgrzymi przybywają przede wszystkim 8 września na uroczystość Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i w niedzielę po tym dniu. Poza tym, nie ma tygodnia, zwłaszcza w okresie letnim, żeby nie przyjechał autokar z pielgrzymami, a przynajmniej kilka samochodów osobowych z tymi, którzy chcą spotkać się z Matką i Jej przedstawić swoje sprawy.

Uroczystości koronacyjne

Biskup Jan Zaręba zaprosił wszystkich diecezjan włocławskich na uroczystości koronacyjne obrazu Matki Bożej w Ostrowąsie na dzień 24 sierpnia 1986 r.¹⁰⁸ Było to już bezpośrednie przygotowanie do uroczystości, gdyż kilka lat wcześniej tenże biskup, listem z dnia 24 lutego 1982 r., zwrócił się do Ojca

Świętego Jana Pawła II o pozwolenie na koronację wizerunku Pani Kujaw koronami papieskimi¹⁰⁹. Papież wydał takie zezwolenie 25 marca 1982 r.¹¹⁰

Po otrzymaniu dokumentu papieskiego już nie tylko w Ostrowąsie, ale także w całej diecezji ruszyły przygotowania do uroczystości koronacyjnych. Jednym z elementów tego przygotowania były wyjazdy ks. Jana Matusiaka, kustosa sanktuarium, do parafii diecezji z zaproszeniem na uroczystości.

W tygodniu poprzedzającym uroczystości w Ostrowąsie rozpoczęły się przygotowania duchowe, prowadzone przez ks. Grzegorza Wawrzyniaka, a także artystyczno-dekoracyjne pod kierunkiem ks. Andrzeja Ciapcińskiego. Pomagali również klerycy z seminarium włocławskiego i parafianie ostrowąscy, a nad całością czuwał kustosz sanktuarium, ks. Matusiak.

Na uroczystości koronacyjne 24 sierpnia 1986 r. na placu koronacyjnym i w jego otoczeniu zgromadziło się około 30–40 tysięcy wiernych. Uroczystości zaszczylicili swoją obecnością: kard. Józef Glemp – przewodniczący uroczystości, biskup chełmiński Marian Przykucki, biskup lubaczowski Marian Jaworski, biskup rezydujący w Bydgoszczy – Jan Nowak, generał paulinów o. Józef Płatek, a także biskupi posługujący w diecezji włocławskiej – Jan Zaręba, Czesław Lewandowski, Roman Andrzejewski; obecne były także kapituły¹¹¹.

Najbardziej podniosłym momentem był obrzęd poświęcenia i nałożenia koron na ostrowąski wizerunek. Złote korony podawali księża: Jan Matusiak, kustosz sanktuarium, oraz rezydujący w parafii wiekowy kapłan, prałat Józef Malkiewicz (Matus). Po założeniu koron, którego dokonali kard. Józef Glemp i bp Jan Zaręba, fanfary grające melodię „Królowej Anielskiej” dopełniły obrzęd koronacji¹¹². Eucharystię kończyło podziękowanie kustosa sanktuarium¹¹³ oraz akt oddania diecezji włocławskiej Matce Bożej.

PRZYPISY

¹ W źródłach nazwa wsi była pisana na różny sposób: Ostrowąż, Ostrowąs, Ostrowasz.

² [B. Chlebowski] Br. Ch., *Ostrowąs*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (SGKP), t. 15, cz. 2, Warszawa 1902, s. 422. Natomiast w publikacji *Z dawna Polski Tyś Królową. Przewodnik po sanktuariach maryjnych. Koronowane wizerunki*, (Szymanów 1990, s. 467) podana jest mylnie data 1181.

³ W. Sarnik, *Ostrowąs sanktuarium maryjne – rys historyczny*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” (KDWł) 52(1969), s. 63.

⁴ [B. Chlebowski] Br. Ch., *Ostrowąs*, w: SGKP, t. 15, cz. 2, s. 422.

⁵ Tamże.

⁶ Prawdopodobnie chodzi o Władysława Białego, księcia gniewkowskiego, zmarłego w 1388.

⁷ Kmieć – we wsiach na prawie magdeburskim chłop posiadający samodzielne gospodarstwo.

⁸ [B. Chlebowski] Br. Ch., *Ostrowąs*, w: SGKP, t. 15, cz. 2, s. 422.

⁹ W Polsce północnej w XVI w. obowiązywał łan według miary chełmińskiej, czyli 1 łan = 16,8 ha. – Zob. J. Konik, D. Skorupa, W. Sienkiewicz, *Tablice historyczne*, Wrocław 2003, s. 349.

¹⁰ *Ostrowąs*, w: SGKP, t. 7, Warszawa 1888, s. 712.

¹¹ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADWł), Archiwum Kurii Diecezjalnej Włocławskiej (AKDWł), par. 156, k. 36.

¹² Prawdopodobnie mogło to nastąpić w 1812 r., gdyż wtedy norbertanki przestały być kolatorkami kościoła. – W. Sarnik, *Ostrowąs sanktuarium maryjne...*, art. cyt., s. 63.

¹³ Zależnie od przyjętego przelicznika łanowego morga stanowiła: według łana chełmińskiego – 0,56 ha, według łana frankońskiego – 0,58 ha. Na tym terenie prawdopodobnie funkcjonował łan chełmiński. – Zob. J. Konik, D. Skorupa, W. Sienkiewicz, *Tablice historyczne*, dz. cyt., s. 349.

¹⁴ *Ostrowąs*, w: SGKP, t. 7, s. 712.

¹⁵ ADWł, Archiwum biskupów kujawsko-pomorskich (ABKP), Wiz. 66, s. 13.

¹⁶ ADWł, Akta par. Ostrowąs 1, k. 55.

¹⁷ *Ostrowąs*, w: SGKP, t. 7, s. 712.

¹⁸ *Diecezja włocławska 2000*, Włocławek 2001, s. 128.

¹⁹ *Katalog zabytków sztuki w Polsce* (KZSP), t. 11, z. 1, Warszawa 1969, s. 24.

²⁰ Kolator – ten, komu wg prawa kanonicznego przedsoborowego i zwyczaju na zasadzie *ius patronatum* przysługiwało prawo przedstawiania kandydata do beneficjum lub na wakujący urząd kościelny.

²¹ ADWł, ABKP, Wiz. 66, s. 13.

²² W roku 1812 państwo pruskie skasowało zakon i przejęło majątek, natomiast w niektórych opracowaniach pojawia się rok 1816, ale wtedy rozebrano tylko istniejący kościół. – Zob. W. Sarnik, *Ostrowąs sanktuarium maryjne...*, art. cyt., s. 63–64; J. Matusiak, *Historia sanktuarium i obrazu w Ostrowąsie*, KDWł 69(1986), s. 194.

²³ Obecnie wieś należy do parafii Straszewo.

²⁴ ADWł, ABKP, Wiz. 2(24), k. 74v.

²⁵ Do parafii należały: wieś Ostrowąż, własność norbertanek z Plocka, licząca 143 osoby, komunikujących – 114; wieś Słomkowo, należąca do Zygmunta Otto Trąbczyńskiego, licząca 85 osób, w tym komunikujących 55 i dwóch protestantów; wieś Brzeźno, własność biskupów włocławskich, osób 91, komunikujących – 72; Brudnowo, należąca do Antoniego i Jakuba Gostomskich, mająca mieszkańców 71, do komunii – 61, protestantów – 10, wyznawców religii mojżeszowej – 12; Ossówka, własność również Gostomskich, licząca 14 mieszkańców, komunikujących – 8; Zamyślin, własność Józefa Kaniowskiego, osób 11, do sakramentów – 8, protestantów – 4; Kruszynek Większy, dziedzictwo Zygmunta Otto Trąbczyńskiego, licząca 29 osób, komunikujących – 15; Kruszynek Mniejszy, własność kapituły włocławskiej – 26 osób, 8 komunikujących. Razem 470 mieszkańców, w tym komunikujących 341, protestantów – 16, Żydów – 12. – ADWł, ABKP, Wiz. 41(89), k. 87v.

²⁶ Jak z tego zapisu widać, nazwy wiosek, pisane zapewne ze słuchu, przybierały różną formę, stąd zapewne w jednym dokumencie Kruszynek w innym Krasinków. – Zob. ADWł, ABKP, Wiz. 66, k. 14.

²⁷ Brak Plebani w wcześniejszych spisach wiosek należących do parafii wynika prawdopodobnie stąd, że była ona częścią wsi Ostrowąs, a ziemie tam położone należały do majątku proboszczowskiego. Z czasem, gdy ziemie zabrano parafii i je rozparcelowano, nadano im nową nazwę. – Zob. ADWł, ABKP, Wiz. 48, k. 33.

²⁸ *Diecezja włocławska 2000*, dz. cyt., s. 129.

²⁹ „Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislavensis seu Calissiensis” 1875 („Catalogus” 1875), s. 33.

³⁰ „Rocznik Diecezji Włocławskiej” 2007, s. 167.

³¹ *Diecezja włocławska 2000*, poz. cyt., s. 428.

³² ADWł, ABKP, Wiz. 66, s. 13

³³ Tamże.

³⁴ „Rocznik Diecezji Włocławskiej” 1991, s. 424.

³⁵ *Diecezja włocławska 2000*, dz. cyt., s. 128.

³⁶ ADWł, ABKP, Wiz. 66.

³⁷ Zabudowania gospodarcze zostały wybudowane przez ks. Z. Rudowskiego, a zabrane przez rząd, prawdopodobnie pod koniec XVIII lub na początku XIX. – Zob. ADWł, Akta par. Ostrowąs 1, k. 4v.

³⁸ ADWł, ABKP, Wiz. 66, k. 14v–15.

³⁹ ADWł, ABKP, Wiz. 66, k. 15.

⁴⁰ Istota zapisów czynszowych polegała na tym, że ofiarodawca nie przekazywał pieniędzy wprost proboszczowi, tylko właścicielowi jakiegoś majątku, a ten dopiero był zobowiązany wypłacać duchownemu określony procent od tej sumy.

⁴¹ Prawdopodobnie Gosławice pod Koninem. Wcześniej suma ta była ulokowana w 1719 r. na Słomkowie, a jej wysokość wynosiła 300 florenów, później podwyższona i przeniesiona do Gosławic. – Zob. ADWł, ABKP, Wiz. 41(89), k. 92.

⁴² ADWł, ABKP, Wiz. 66, k. 14v.

⁴³ Tamże, k. 15. Zapis ten został dokonany w 1767 roku. – Zob. ADWł, ABKP, Wiz. 41(89), k. 89v.

⁴⁴ Był to folwark należący zapewne do norbertanek.

⁴⁵ Trudno powiedzieć, dlaczego płacono z tej wsi, gdyż nie należała ona do parafii. Możliwy jest jednak błędny zapis nazwy wioski.

⁴⁶ Należały wtedy do parafii Straszewo, parafia posiadała jakiś dekret, na mocy którego otrzymywała dziesięcinę z tej wioski. – ADWł, ABKP, Wiz. 66, k. 15.

⁴⁷ Propinacja, czyli prawo wytwarzania alkoholu, zwłaszcza piwa, we własnym browarze.

⁴⁸ „Catalogus” 1875, s. 33.

⁴⁹ Chodzi o folwark w Plebance. – Zob. ADWł, ABKP, Wiz. 48, k. 33.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ W 1786 był to zakonnik, ks. Feliks Zieliński. Tamże.

⁵² ADWł, ABKP, Wiz. 66, k. 15v.

⁵³ Władze pruskie zabrały majątki kościelne i utworzyły z nich majątek państwowy, w zamian za zabrane ziemie wypłacały ekwiwalent pieniężny. Ta sytuacja istniała również i później.

⁵⁴ Mimo iż rozliczenia nie są precyzyjne, to jednak taki zapis pozostaje w dokumentach. – Zob. ADWł, Akta par. Ostrowąs 1.

⁵⁵ W. Waszak, *Ostrowąs – poświęcenie nowego kościoła*, KDWł 16(1922), s. 75.

⁵⁶ J. Matysiak, *Historia sanktuarium...*, art. cyt., s. 194.

⁵⁷ [B. Chlebowski] Br. Ch., *Ostrowąs*, w: SGKP, t. 15, cz. 2, s. 422.

⁵⁸ W. Sarnik, *Ostrowąs sanktuarium maryjne...*, art. cyt., s. 63–64.

⁵⁹ Możliwe jest też imię Adalbert – czyli Wojciech. Imię to występuje w opisie parafii z 1875. – Zob. „Catalogus” 1875, s. 33.

⁶⁰ KZSP, t. 11, z. 1, s. 25.

⁶¹ *Ostrowąs – opis wizytacji*, KDWł 3(1909), s. 331.

⁶² „Catalogus” 1875, s. 33.

⁶³ W. Sarnik, *Ostrowąs sanktuarium maryjne...*, art. cyt., s. 65.

⁶⁴ „Catalogus” 1875, s. 33.

⁶⁵ Cyborium – konstrukcja architektoniczna w kształcie kopuły, dachu na kolumnach znajdująca się nad ołtarzem, podkreślającą szczególność miejsca, swoisty tron dla Boga. Rozbudowane tabernakulum.

⁶⁶ Występuje pewna wątpliwość, gdyż raz pojawia się informacja o obrazie, innym razem o przedstawieniu, co może sugerować figury tworzące zespół Ukrzyżowania Pańskiego.

⁶⁷ ADWł, ABKP, Wiz. 66, s. 13.

⁶⁸ ADWł, Akta par. Ostrowąs, t. 1, k. 1.

⁶⁹ W latach osiemdziesiątych XVIII w. norbertanki przekazały trzyletnie dochody z majątku ostrowąskiego na prace remontowe w kościele (ADWł, ABKP, Wiz. 48, k. 33). W 1790 roku wizytator informuje, że kościół jest bliski przewrócenia się (ADWł, ABKP, Wiz. 71, k. 1). Już w 1807 r. władze przyrzekały zająć się budową kościoła, zebrany jednak materiał przedstawiciele władz zabrali (ADWł, Akta par. Ostrowąs 1, k. 25).

⁷⁰ Kościół rozebrano do końca sierpnia 1816 r., a już na 8 września była wystawiona kapliczka. – Zob. ADWł, Akta par. Ostrowąs 1, k. 31.

- ⁷¹ W. Sarnik, *Ostrowąs sanktuarium maryjne...*, art. cyt., s. 64.
- ⁷² ADWł, Akta par. Ostrowąs 1, k. 108.
- ⁷³ *Ostrowąs – opis wizytacji*, poz. cyt., s. 331. Choć KZSP (t. 11, z. 1, s. 25) sugeruje, że budowa odbywała się w latach 1863–1864, to jednak „Catalogus” 1875 podaje, że ks. Gajewski do parafii przybył w 1866. Prawdopodobnym jest więc, że prace trwały od 1863, ale słabo i dopiero przyjście nowego proboszcza pozwoliło na dokończenie budowy.
- ⁷⁴ W. Waszak, *Ostrowąs – poświęcenie nowego kościoła*, poz. cyt., s. 15.
- ⁷⁵ *Ostrowąs – opis wizytacji*, poz. cyt., s. 331.
- ⁷⁶ J. Matusiak, *Historia sanktuarium...*, art. cyt., s. 194.
- ⁷⁷ W. Sarnik, *Ostrowąs sanktuarium maryjne...*, art. cyt., s. 64.
- ⁷⁸ J. Matusiak, *Historia sanktuarium...*, art. cyt., s. 194.
- ⁷⁹ KZSP, t. 11, z. 1, s. 25.
- ⁸⁰ W. Waszak, *Ostrowąs...*, poz. cyt., s. 15.
- ⁸¹ ADWł, AKDWł, par. 156, k. 8
- ⁸² J. Matusiak, *Historia sanktuarium...*, art. cyt., s. 194.
- ⁸³ ADWł, AKDWł, par. 156, k. 29v. Prace wykonała firma będąca agendą Drukarni i Księgarni św. Wojciecha w Poznaniu. Przez długi czas próbowała ściągnąć z proboszcza należności za wykonaną pracę, spór oparł się o biskupa M. Radońskiego.
- ⁸⁴ ADWł, AKDWł, par. 156, k. 43.
- ⁸⁵ ADWł, ABKP, Wiz. 66, k. 15v–16.
- ⁸⁶ W. Sarnik, *Ostrowąs sanktuarium maryjne...*, art. cyt., s. 65.
- ⁸⁷ ADWł, ABKP, Wiz. 77, k. 3.
- ⁸⁸ ADWł, Akta par. Ostrowąs 1, k.107v.
- ⁸⁹ Tamże, k. 108.
- ⁹⁰ ADWł, ABKP, Wiz. 66, k. 14.
- ⁹¹ ADWł, AKDWł, par. 156, k. 44.
- ⁹² Tamże.
- ⁹³ Tamże, s. 195. Postaci Trzech Mędrców nie widać; domyślamy się, że są poza obrazem.
- Zob. *Z dawna Polski Tyś Królową*, dz. cyt., s. 467.
- ⁹⁴ W. Sarnik, *Ostrowąs sanktuarium maryjne...*, art. cyt., 64.
- ⁹⁵ *Z dawna Polski Tyś królową*, dz. cyt., s. 467.
- ⁹⁶ J. Matusiak, *Historia sanktuarium...*, art. cyt., s. 195.
- ⁹⁷ ADWł, ABKP, Wiz. 41(89), k. 90v.
- ⁹⁸ Zob. ADWł, AKDWł, par. 156, k. 44; J. Matusiak, *Historia sanktuarium...*, art. cyt., s. 195.
- ⁹⁹ ADWł, AKDWł, par. 156, k. 43.
- ¹⁰⁰ W. Sarnik, *Ostrowąs sanktuarium maryjne...*, art. cyt., s. 64.
- ¹⁰¹ J. Matusiak, *Historia sanktuarium...*, art. cyt., s. 195.
- ¹⁰² Fragment zaczerpnięty z wizytacji dokonanej w roku 1766. – Zob. W. Sarnik, *Ostrowąs sanktuarium maryjne...*, art. cyt., 65.
- ¹⁰³ Tamże, s. 64–65.
- ¹⁰⁴ Tamże, s. 67–68.
- ¹⁰⁵ J. Matusiak, *Historia sanktuarium...*, art. cyt., s. 196.
- ¹⁰⁶ W. Sarnik, *Ostrowąs sanktuarium maryjne...*, art. cyt., s. 65–66.
- ¹⁰⁷ J. Matusiak, *Historia sanktuarium...*, art. cyt., s. 196.
- ¹⁰⁸ J. Zaręba, *Zaproszenie Biskupa Włocławskiego na uroczystości koronacyjne do Ostrowąsa*, KDWł 69(1986), s. 197.
- ¹⁰⁹ *Pismo Świętej Kongregacji ds. Sakramentów i kultu Bożego do Biskupa Włocławskiego*, KDWł 69(1986), s. 205.
- ¹¹⁰ *Breve papieskie zezwalające na Koronację*, KDWł 69(1986), s. 206.
- ¹¹¹ J. Zaręba, *Słowo Biskupa Włocławskiego przed uroczystością koronacji*, KDWł 69(1986), s. 199–200.
- ¹¹² I. Piasecki, *Przebieg uroczystości*, KDWł 69(1986), s. 209–214.
- ¹¹³ J. Matusiak, *Słowa podziękowania kustosa sanktuarium ostrowąskiego*, KDWł 69(1986), s. 207–208.